

ТЕМА 7. ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СТУДЕНТСЬКОГО ВІКУ. ПРОФЕСІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ З ВИЩОЮ ОСВІТОЮ

План:

1. Особливості студентського віку.
2. Типологія студентів.
3. Професійне становлення особистості студента у ВНЗ.
4. Формування творчої особистості майбутнього фахівця у ВНЗ.
5. Підготовка студентів до професійного самовдосконалення.

Література

1. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи : підручник за модульно-рейтинговою системою навчання для студентів магістратури / С. С. Вітвицька. – К. : Центр навчальної літератури, 2006.– 384 с.
2. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. — К. : Знання, 2005. — 486 с.
3. Семиченко В.А. Психологія педагогічної діяльності : навч. посіб. для студ. вищих пед. навч. закл. / В.А. Семиченко. – К. : Вища школа, 2004. – 336 с.
4. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. для студ. / М.М. Фіцула. – К. : “Академвидав”, 2006. – 352 с.
5. Якунин В А. Педагогическая психология: учеб. пособие. — 2-е изд. — СПб.: Изд-во В.А.Михайлова, 2000.

7.1. Особливості студентського віку

Студентський вік (17–23 роки) охоплює і пізньодитячий, юнацький період, і частину дорослого етапу в розвитку і становленні людини. *Студент* (лат. – той, хто навчається, старанно працює, оволодіває знаннями) як особистість, що перебуває на конкретній стадії розвитку, може характеризуватися такими

вимірами: психологічним (характер, темперамент, воля, здібності); біологічним (фізичні дані, тип вищої нервової діяльності, безумовні рефлексії, інстинкти). Ці чинники детерміновані спадковістю і вродженими задатками; соціальним середовищем (місце в соціумі, національність).

Студентський вік характеризується найбільш сприятливими умовами для психологічного, біологічного і соціального розвитку. В цей період найвища швидкість пам'яті, реакції, пластичність у формуванні навичок. В особистості на цьому етапі домінують становлення характеру та інтелекту. Активно розвиваються морально-ціннісні й естетичні почуття. Швидко освоюються соціальні ролі дорослого: громадянські, професійні, економічні, сімейні. Формуються і закріплюються схильності, інтереси. Визначаються життєві цілі й прагнення. Досягається високий рівень розвитку фізичних та інтелектуальних сил, активно зростають творчі можливості, збагачується емоційно-чуттєвий зміст, розквітає зовнішня привабливість. Все це часто спричинює дещо ейфорійні, ілюзорні уявлення про невичерпність і безмежність такого стану й приводить до нерационального, безцільного, безплідного розтрощання фізичних і духовних сил.

Саме в студентському віці відбувається перегляд *ціннісно-духовних категорій, аксіологічна переорієнтація*. Посилюється усвідомленість, об'єктивна позитивізація мотивів поведінки. Формуються і зміцнюються позитивні особистісні риси – відповідальність, почуття обов'язку, цілеспрямованість, наполегливість, самостійність, уміння регулювати свої почуття, бажання, схильності. Разом з тим треба мати на увазі, що до 20 років здатність людини до повносвідомої регуляції своєї поведінки остаточно ще не сформована. Тому інколи мають місце невмотивовані, флюктуаційні прояви негативної поведінки, неадекватних дій, протиправних вчинків.

Студентський вік – пора активної *самооцінки*. Вона може бути об'єктивною, завищеною і заниженою. Характерними для людини із заниженою самооцінкою є занижена самоповага, нестійка власна думка про себе, намагання приховати від оточення своє справжнє «Я», виконати роль, яка, на її думку, буде більш прийнятною й ефектною у конкретному середовищі. Молоді люди такого типу

підвищено чутливі й ранимі. Вони більш болісно реагують на критику, насмішки, зневагу, осудження. Для них характерні закритість, самоізоляція, схильність до віртуального спілкування зі світом, самотність.

Студентський вік, за Б. Г. Ананьєвим, є сенситивним періодом для розвитку основних *соціогенних можливостей*. Особливої уваги, турботи і допомоги потребують студенти-першокурсники. Умови життя і навчання у ВНЗ різко відрізняються від шкільних. Відбувається злам багаторічного, звичного стереотипу. Перехід від прямої опіки шкільних педагогів і батьків до статусу відносної самостійності породжує низку труднощів. Викликані вони передусім значними відмінностями у методах навчання. У школі учня постійно контролює, спонукає і страхує вчитель. У ВНЗ можна відносно тривалий період нічого не вчити, самостійно не працювати і ніхто за це не питає. Такі можливості створюють у частини першокурсників ілюзію, що у ВНЗ можна вчитися, не напружуючись. Ці ілюзії швидко розвіюються під час першої сесії: більш здібні студенти за рахунок вікової витривалості, доброї пам'яті, декількадобових безперервних зубрінь, шпаргалок, підказок і поблажливої позиції викладача долають цей бар'єр, а частина стає академічними боржниками.

Щоб цього не трапилося, надзвичайно важливо у перші ж дні навчання розкрити перед першокурсниками *зміст усіх труднощів, складностей, ілюзій, особливостей*, з якими вони можуть зіткнутися. Потрібно навчити вчорашнього школяра самостійно навчатися, конспектувати лекції, готуватися до практичних занять, працювати з першоджерелами, з великими масивами інформації, довідниками, словниками, хрестоматіями. Студентам, які проживають у відриві від сім'ї, треба допомогти в налагодженні побуту, виробленні оптимального режиму навчання і відпочинку. Особливу увагу слід приділити харчуванню, санітарно-гігієнічним умовам, допомогти у веденні самостійних фінансових справ тощо. Спеціальні дослідження і практичний досвід показують, що неуспішність, окремі психологічні зриви на першому курсі не обов'язково є наслідками несумлінності чи слабких базових знань студента. Причиною негативних результатів навчання, девіацій у поведінці можуть бути нездатність контролювати

і реально оцінювати себе і свої дії, неготовність до самостійного навчання, невміння жити без постійної опіки, раціонально розподіляти бюджет часу, несформованість почуття обов'язку і відповідальності. Значні можливості для пришвидшення і зменшення болісності адаптації, підвищення якості навчання першокурсника містить модульно-рейтингова система, яка дає змогу систематично контролювати й оцінювати хід навчання, своєчасно коригувати упущення і відхилення, підтримувати рівномірне напруження зусиль протягом семестру, уникати стресів і перенапружень сесійної штурмівщини.

Для швидкої й оптимальної адаптації студента у ВНЗ тому, хто цим займається (куратор, декан та його заступники), важливо знати умови життя, інтереси, плани на перспективу першокурсника, мотиви вибору спеціальності, рівень самооцінки, здатність свідомого регулювання поведінки, здібності, схильності, життєвий досвід тощо.

Успішність адаптації студента у ВНЗ значною мірою залежить від розуміння й уваги до розв'язання цієї проблеми з боку педагогів. Доцільними є такі заходи: зустріч ректора з усіма першокурсниками у перші тижні навчання, щоб дати доброзичливі батьківські поради, настанови і застереження; індивідуальна і групова робота куратора; спеціальні заходи служби психологічної допомоги; увага з боку заступника декана з питань виховної роботи.

7.2. Типологія студентів

Для викладача вищої школи важливо добре знати психологічні особливості навчання і виховання студента, особливості розвитку і типологію його особистості.

Типи студентської молоді можна аналізувати за різними чинниками: у зв'язку з обраною професією, залежно від форми навчання – контрактної чи бюджетної, за ставленням до навчання та ін. (табл. 7.1).

Типологія студентів (за В. Лісовським)

Тип	Характеристика
«Гармонійний»	Спеціальність обрав свідомо. Сумлінно навчається, бере активну участь у науковій і суспільній роботі. Розкутий, вихований, товариський. Сфера інтересів охоплює літературу, мистецтво, спорт. Чесний, порядний. Має авторитет у колективі як надійний товариш, завжди готовий допомогти іншим, і робить це з неприхованим задоволенням.
«Розчарований»	Як правило, здібний, але обрана спеціальність виявилася для нього малопривабливою. Проте впевнений, що навчання треба завершити. Старається навчатися добре, хоча задоволення від навчання не отримує. Прагне ствердити себе в хобі, мистецтві, спорті
«Професіонал»	Обирає спеціальність за покликанням, наполегливий у навчанні. Однак не цікавиться науково-дослідною роботою. Бере активну участь у всіх студентських заходах, сумлінно виконує доручення. У колективі його поважають, але знають, що основним для нього є успішне навчання (навіть чи погодиться втекти з лекції «за компанію»).
«Академік»	Обрав спеціальність усвідомлено. Вчиться тільки на «відмінно». Орієнтований на навчання в аспірантурі, тому багато часу приділяє науково-дослідній роботі, іноді на шкоду іншим заняттям. До прохань про допомогу чи пропозицій «а чи не втекти нам усім разом з наступної пари» швидше за все залишиться байдужим.
«Громадський діяч»	Йому властива яскраво виражена схильність до суспільної діяльності, що, як правило, негативно позначається на навчальній і науковій діяльності. Впевнений, що професію обрав правильно. Цікавиться літературою і мистецтвом, організатор у сфері дозвілля. Схильний підкорятися інстинктам натовпу, однак істотно допомогти не здатний.
«Аматор мистецтв»	Учиться, як правило, добре, однак науковою роботою не цікавиться. Його інтереси спрямовані переважно у сферу літератури і мистецтва. Має естетичний смак, широкий кругозір, ерудований. За кілька нових романів модних іноземних авторів готовий піти не з однієї, а з усіх пар одразу.
«Старанний»	Обрав спеціальність не цілком усвідомлено. Вчиться сумлінно, докладаючи максимум зусиль, хоча не має особливих здібностей. Нетовариський, не цікавиться мистецтвом, але любить бути в кіно, на естрадних концертах і дискотеках. Може пропустити пару.
«Середняк»	Вчиться «як вийде», не докладаючи жодних зусиль, пишається цим. Його принцип: «Одержу диплом і буду працювати не гірше за інших». Обрав

	професію, не замислюючись. Однак переконаний, що раз вступив, то потрібно закінчити навчання. Намагається вчитися добре, але не отримує від цього задоволення. Завжди радий утекти із занять. Що стосується взаємодопомоги, то сподівається на неї сам.
«Розчарований»	Студент, як правило, здібний, але не має інтересу до обраної спеціальності. Однак знає, що мусить закінчити навчальний заклад. Пропускає заняття. Прагне утвердитися у хобі, мистецтві, спорті.
«Ледар»	Навчається, як правило, слабо, за принципом «найменшої затрати сил». Але повністю задоволений собою. Про своє професійне покликання всерйоз не задумується. У науково-дослідній і громадській роботі участі не бере. У студентській групі до нього ставляться як до «баласту». Інколи намагається злукавити, скористатися шпаргалкою, пристосуватися. Коло інтересів в основному в сфері дозвілля
«Творчий»	Йому властивий творчий підхід до будь-якої справи – навчання, громадської роботи, дозвілля. Заняття, де необхідні посидючість, акуратність, виконавська дисципліна, його не захоплюють. Тому навчається, як правило, нерівно, за принципом «мені це цікаво» чи «мені це нецікаво». Займаючись науково-дослідною роботою, шукає власне оригінальне розв'язання проблем, не рахуючись із думкою визнаних авторитетів
«Богемний»	Як правило, успішно навчається на так званих престижних факультетах, з висока ставиться до студентів, які оволодівають масовими професіями. Прагне до лідерства серед собі подібних, до інших студентів ставиться зневажливо. «Про все» трохи чув, хоча знання його вибіркові. У сфері мистецтва цікавиться головним чином «модними» течіями. Завжди має «свою думку», відмінну від думки маси.

Певний інтерес становлять думки студентів щодо самих себе (табл. 7.2).

Таблиця 7.2

Типологія студентів за їх власними оцінками

Тип	Характеристика
Відмінники – зубрії	Постійно відвідують заняття. Наполегливою працею досягають гарних результатів, дисципліновані. З них обирають старост
Відмінники – розумники	Володіють високим інтелектом. Мають сильну шкільну базу. Можуть своїми запитаннями поставити викладача в ніяковий стан. Вважають: «Навіщо ходити на кожне заняття, ми й так розумні». Вчать за принципом «всього потрошки»

«Трудяги»	Постійно вчаться, але через слабкі розумові здібності мають скромні успіхи в навчанні
«Випадкові»	Дівчата, які хочуть стати дипломованими дружинами. Хлопці, які «косять» від призову до армії. Ледарі, яких батьки «влаштували» у ВНЗ, щоб вони хоч чимось займалися

У цілому нинішня модель ідеального студента – це молода людина з добрими інтелектуальними, духовно-культурними і моральними здібностями і потенціями, яка має схильність та інтерес до науки і спроможна самотійно, творчо, продуктивно мислити. На жаль, нинішні реалії не завжди сприяють зростанню інтелектуальних можливостей студентів, розвитку почуттєвої сфери, диверсифікації схем мислення. Внаслідок зниження якості підготовки у секундарній ланці освіти значна частина студентів недостатньо ерудована, малоінтелігентна, з недостатньо сформованим почуттям відповідальності, працелюбності й самовимогливості.

У процесі професійної підготовки майбутніх фахівців важливо враховувати їх професійні плани, які засвідчують здатність до самовдосконалення. Показниками характеру і дієвості життєвої програми особистості є система інтересів, бажань і устремлінь; комплекс ділових якостей: єдність слова і діла, самотійність, ініціативність, відповідальність, працездатність, уміння доводити почату справу до кінця тощо.

Поєднання таких характеристик студентів, як мотивація вибору професії, ціннісні орієнтації у професійній сфері, уявлення про професію і соціальні установки на продовження навчання, дає змогу виділити типи студентів *за рівнем професійної спрямованості*.

Перший тип (70%) студенти з *позитивною* професійною спрямованістю, які зберігають її до завершення навчання. Вона зумовлена високоморальними принципами обґрунтування вибору професії вищої кваліфікації, чітким уявленням про обрану професію. Орієнтація в професійній сфері пов'язана з привабливістю професії, її відповідністю здібностям, високою суспільною значущістю. Ці студенти характеризуються високим рівнем активності.

Другий тип (20%) – студенти, які *ще не визначилися* між негативним ставленням до професії і продовженням навчання у вищому навчальному закладі. Більшість із них не має чітко вираженої професійної мотивації і достатньо повної інформації про професію. Основна орієнтація в професійній сфері пов'язана із соціальними можливостями, які надає професія, широким застосуванням професійних навичок і професійним зростанням. Активність цих студентів характеризується непостійністю.

Третій тип (10%) – студенти *із негативним ставленням* до професії. Мотивація їх вибору зумовлена, як правило, загальносуспільними цінностями вищої освіти. Рівень уявлення студентів про професію низький. У професійній сфері їх найбільше приваблюють матеріальна винагорода, можливість працювати в місті, тобто соціальні можливості, які надає обраний фах. Лише третина з них вважає, що не можна продовжувати навчання у вищому навчальному закладі, негативно ставлячись до обраної професії. Проте установка не реалізується в їх поведінці, вони закінчують навчання і морально не готові до успішної творчої професійної діяльності. Показники активності студентів цього типу невисокі і вкрай нестійкі.

Для майбутнього фахівця важливим є *рівень самооцінки*, яка стосується фізичних можливостей, розумових здібностей, вчинків, мотивів поведінки, моральних якостей тощо. За рівнем самооцінка може бути високою, середньою і низькою. З погляду адекватності (відповідності фактичним даним особистості) вона буває неадекватно високою (завищеною), неадекватно низькою (заниженою). Така невідповідність часто призводить до психологічних зривів, внутрішніх і зовнішніх конфліктів особистості.

7.3. Професійне становлення особистості студента у ВНЗ

Хоч би до якої класифікаційної групи належав студент, за час навчання у вищому навчальному закладі він має навчитися поведінки, яка відповідає загальноприйнятим нормам і правилам моралі і права, а також виховати в собі здатність учитися. Освоїти сам процес навчання важливіше, ніж засвоїти

конкретну сукупність знань, які швидко застарівають. Ще важливішим є вміння самостійно здобувати знання, основане на творчому мисленні.

Навчально-виховний процес у вищому навчальному закладі, а отже, розвиток особистості студента на різних курсах має певні особливості:

На *першому курсі* відбувається адаптація колишнього абітурієнта до студентських форм колективного життя. Поведінка студентів характеризується високим ступенем конформізму (пасивне, пристосовницьке прийняття наявних порядків, правил, норм у поведінці). У першокурсників відсутній диференційований підхід до власних ролей.

Другий курс є періодом найнапруженішої навчальної діяльності студентів. У життя другокурсників інтенсивно включені всі форми навчання і виховання. Студенти отримують загальну підготовку, формуються їх широкі запити і потреби. Процес адаптації до середовища здебільшого завершений.

На *третьому курсі* починається спеціалізація, поглиблюється інтерес до наукової роботи. У цей період звужується сфера інтересів особистості, а її становлення визначається фактором спеціалізації.

На *четвертому курсі* студенти ознайомлюються зі спеціальністю в період навчальної практики. Їх поведінці властивий інтенсивний пошук раціональних шляхів і форм спеціальної підготовки; відбувається переоцінювання цінностей.

П'ятий курс – перспектива швидкого закінчення навчального закладу – формує чіткі практичні установки на майбутній вид діяльності. З'являються нові цінності, пов'язані з матеріальним і сімейним становищем, місцем роботи тощо. Студенти поступово відходять від колективних форм життя.

Загалом розвиток особистості студента як майбутнього спеціаліста з вищою освітою характеризується *певними особливостями*: зміцнюються ідейні переконання, професійна спрямованість, розвиваються необхідні здібності; удосконалюються, «професіоналізуються» психічні процеси, стани, досвід; посилюються почуття обов'язку, відповідальність за успіх професійної діяльності, рельєфніше виявляється індивідуальність студента; підвищуються вимоги його щодо своєї майбутньої професії; на основі впливу соціального і професійного

досвіду на формування потрібних якостей зростають загальна зрілість і стійкість особистості студента; підвищується роль самовиховання у формуванні якостей, досвіду, необхідних йому як майбутньому спеціалісту; утверджуються професійна самостійність і готовність до майбутньої практичної роботи.

Постійне вивчення рівня розвитку і вихованості кожного студента і колективу академічної групи дає змогу ефективно вибудовувати навчально-виховний процес у вищому навчальному закладі з урахуванням тих змін, яких зазнає студентський колектив загалом і кожен його член зокрема, коригувати зміст і методику цього процесу.

7.4. Формування творчої особистості майбутнього фахівця у ВНЗ

Творчість – вища форма активності і самостійної діяльності людини. Тому у процесі підготовки майбутнього фахівця у вищій школі слід звертати особливу увагу на формування глибоких і міцних фахових знань, максимальне стимулювання самостійної діяльності студентів, виховання стійких творчих інтересів, цілеспрямованості творчих пошуків, наполегливості у розв’язанні творчих завдань. Усе це є необхідною передумовою виховання творчої особистості майбутнього фахівця.

У процесі підготовки спеціаліста у вищому навчальному закладі розвиток його професійних знань, умінь і творчих здібностей проходить *п'ять етапів* (рівнів).

1. На *інтуїтивному рівні* студенти аналізують сукупність передпрофесійних умінь. Приступаючи до розв’язання професійної проблеми, вони не сприймають її навіть як завдання і діють інтуїтивно, часто не вміючи пояснити, чому роблять щось саме так, а не інакше, і чого прагнуть досягти.

2. На *репродуктивному рівні* студенти, розв’язуючи професійне завдання, не виходять за межі суворо регламентованих інструкцій і правил, надають перевагу роботі за підказкою, існуючими шаблонами і стандартами.

3. Досягнення *репродуктивно-творчого* рівня означає, що студенти задовільно справляються з розв'язанням типових проблем. Однак у складних ситуаціях вони орієнтуються важко.

4. *Творчо-репродуктивний* рівень передбачає, що студенти мають достатньо сформовану систему знань, умінь та навичок, які дають змогу переважно успішно виконувати професійні функції. У змінених ситуаціях вони, як правило, не шукають оригінальних способів розв'язання завдань. На цьому рівні недостатньо розвинена здатність до прогнозування виробничих процесів.

5. *Творчий рівень* – найвищий у розвитку фахових умінь та навичок. Досягнувши його, студенти виявляють виражену професійну спрямованість, добре розвинені узагальнені професійні вміння, їм властивий пошук нових методик, засобів і прийомів роботи.

Роботу з формування творчої особистості майбутнього фахівця можна здійснювати у *багатьох напрямках*. Зокрема, під час лекцій, практичних і лабораторних занять доцільно розв'язувати навчально-пізнавальні задачі, які сприяють проникненню в суть найважливіших питань майбутньої професійної діяльності. Важливими є спостереження й аналіз виробничих процесів чи їх етапів під час екскурсій, виробничої практики. Згодом студенти під керівництвом викладачів можуть виконувати фрагменти майбутньої професійної діяльності, обговорювати їх на заняттях і впроваджувати в технологічний процес виробництва.

Вагоме значення для формування творчої особистості майбутнього фахівця має *залучення його до науково-дослідної роботи* і розв'язання наукових проблем із підвищення ефективності виробничих процесів. Щодо цього важливу роль відіграє тематика курсових та дипломних робіт.

Професійний розвиток людини відбувається водночас з її особистісним розвитком. Як стверджує академік І. Зязюн, в їх основу покладено принцип саморозвитку, який детермінує здатність особистості трансформувати власну життєдіяльність на предмет практичного перетворення, що призводить до вищої форми життєдіяльності особистості – творчої самореалізації.

Єдність особистісного і професійного розвитку забезпечують внутрішнє середовище людини, її активність, потреба в самореалізації. Об'єктом професійного розвитку і формою реалізації творчого потенціалу особистості у професійній діяльності є її інтегральні характеристики: спрямованість, компетентність, емоційна і поведінкова гнучкість. Ці якості професіонала є психологічною основою, необхідною (хоча й різною мірою) в усіх видах діяльності. Фундаментальною умовою розвитку його інтегральних характеристик є усвідомлення ним необхідності зміни, перетворення свого внутрішнього світу і підвищення рівня професійної самосвідомості.

Лише творча особистість здатна до оновлення сучасного виробництва, що має орієнтуватися на інтенсивний розвиток. Вирішальну роль у ньому відіграє ініціативно-перетворювальна виробнича діяльність у режимі безпосереднього творчого пошуку. Отже, для ефективної діяльності будь-якої галузі виробництва потрібна виробнича творчість як масове явище. Це, у свою чергу, потребує постійного професійного самовдосконалення працівника і під час навчання у вищому навчальному закладі, і після його закінчення.

7.5. Підготовка студентів до професійного самовдосконалення

Досвід навчально-виховної діяльності вищих навчальних закладів переконує, що ефективно вирішувати питання підготовки майбутніх фахівців можна лише за активної участі у цьому процесі самих студентів, тобто самовдосконалення.

Професійне самовдосконалення – свідомий, цілеспрямований процес підвищення рівня власної професійної компетенції і розвитку професійно значущих якостей відповідно до соціальних вимог, умов професійної діяльності і власної програми розвитку. Цей процес ґрунтується на психологічному механізмі постійного подолання внутрішніх суперечностей між наявним рівнем професіоналізму («Я – реальне професійне») і уявним його станом («Я – ідеальне професійне»).

Професійне самовдосконалення майбутнього фахівця відбувається у двох взаємопов'язаних формах – самоосвіта і самовиховання. Основним змістом

самоосвіти є вдосконалення наявних у студента знань, умінь і навичок з метою досягнення бажаного рівня професійної компетенції. *Самовиховання* – активна цілеспрямована діяльність студента із систематичного формування і розвитку в собі позитивних якостей та усунення негативних.

У педагогічному процесі вищого навчального закладу виділяють три рівні готовності студентів до самоосвіти.

На *початковому рівні* мотиви самоосвіти студентів переважно стихійні. Вони не пов'язують особисті потреби в самоосвіті із суспільними інтересами. Знання з навчальних дисциплін мають ізольований характер. Часто студенти не бачать навіть внутріпредметних зв'язків між різними науковими поняттями. Уміння працювати із джерелами інформації не систематизовані, частина студентів не використовує їх узагалі. На цьому рівні студенти не вміють самостійно організовувати самоосвіту, а можуть лише певним чином сумлінно виконувати вказівки та рекомендації викладачів.

Для *середнього рівня* властиве прагнення навчитися самостійно ставити перед собою цілі самоосвіти та якісно виконувати їх. Студенти розуміють необхідність пов'язувати самоосвіту з інтересами суспільства, але не завжди вміють чітко сформулювати відповідну мету. Знання з навчальних предметів систематизовані, однак міжпредметні зв'язки ще не завжди чітко усвідомленні. Студенти вміють працювати з основними джерелами інформації, але не завжди можуть раціонально застосовувати їх у самоосвітній діяльності. Вони здатні самостійно організовувати процес самоосвіти і раціонально його планувати.

Для *вищого рівня* характерні глибоке розуміння особистістю необхідності керуватися в самоосвіті соціально значущими цілями, уміння чітко сформулювати та прагнення досягти їх оптимальними способами. Знання особистості мають цілісний характер. Вони ґрунтуються на глибокому розумінні наявності внутрішньо- і міжпредметних зв'язків у науці. Кожен суб'єкт самоосвіти вміє раціонально застосовувати різноманітні джерела інформації у своїй діяльності, на науковій основі оптимально керувати процесом самоосвіти від планування до здійснення задумів і самоконтролю отриманих результатів.

Ефективність педагогічного процесу залежить від здатності викладачів педагогічно грамотно керувати самоосвітою студентів, готовності вихованців до самоосвіти і відповідного засобу. Щоб реалізувати педагогічне управління, кожен викладач повинен мати такі здібності та знання: бути ініціативною, творчою особистістю, переконаним прихильником самоосвіти, здатним підняти вихованців на високий рівень готовності до самоосвіти; знати психолого-педагогічні основи керівництва навчальною та самоосвітньою діяльністю вихованців, а також предмет самоосвіти особистості; уміти грамотно спроектувати цілісний педагогічний процес, що максимально сприятиме самоосвітній діяльності студентів, і ефективно його реалізувати; мати навички керування реалізацією у педагогічній практиці цілісної системи засобів, що забезпечують перехід від навчання до самоосвіти та зростання у вихованців рівня готовності до самоосвіти.

Людина самовдосконалюється інколи підсвідомо. Неусвідомлене самовиховання зазвичай має епізодичний характер, здійснюється без чіткого плану і розгорнутої програми, що знижує його результативність. Значно вищою ефективністю характеризується *усвідомлене самовиховання*.

Самовиховання є тривалим процесом, який проходить кілька *етапів*: самопізнання, планування, реалізація плану (програми), контроль і регуляція.

1. Самопізнання. На цьому етапі студент виявляє свої здібності і можливості, рівень розвитку. Самопізнання здійснюється в таких напрямках:

- самопізнання себе в системі соціально-психологічних стосунків за умов навчальної діяльності і тих вимог, які передбачає ця діяльність;
- самопізнання рівня компетентності і особистих якостей, яке здійснюється шляхом самоспостереження, самоаналізу вчинків, поведінки, результатів діяльності;
- критичний аналіз висловлювань на свою адресу, самоперевірка в різних умовах діяльності;
- самооцінка, яка виробляється на основі зіставлення наявних знань, умінь, якостей особистості з поставленими вимогами, яка забезпечує критичне ставлення майбутнього фахівця до своїх досягнень і недоліків.

2. Планування самовиховання. Воно передбачає:

- визначення мети і основних завдань на перспективу і на певні етапи життя і діяльності студента;
- розроблення програми (плану) особистого розвитку;
- визначення, умов діяльності із самовиховання (вироблення власних правил поведінки, вибір форм, засобів, методів і прийомів розв'язання завдань у роботі над собою).

3. Реалізація програми самовиховання. Вона передбачає використання таких прийомів самовиховання, як самоперекопування, самонавіювання, самозаохочення, самоосуд, самонаказ та ін.

4. Контроль і регуляція самовиховання. На цьому етапі застосовують прийоми самоконтролю, самозвіту, самооцінювання.

Ефективність самовиховання майбутнього фахівця значною мірою залежить від педагогічного керівництва цим процесом. Під *педагогічним керівництвом самовихованням студентів* розуміють оптимальну організацію їх життєдіяльності, акцентування їх уваги на питаннях саморозвитку, відповідальності за себе, своє сьогодення та майбутнє, а також стимулювання самовиховної діяльності під час навчально-виховного процесу. Педагогічне керівництво слід здійснювати в таких напрямках:

- постійне вивчення індивідуальних особливостей студентів, поширення кращого досвіду їхньої роботи над собою;
- роз'яснення студентам сучасних вимог до особистості фахівця вищої кваліфікації; значення професійного самовдосконалення та визначення конкретних завдань із самоосвіти і самовиховання;
- ознайомлення студентів з ефективними прийомами роботи над собою;
- формування позитивної громадської думки, стимулювання процесу самовиховання;
- контроль і допомога студентам в роботі над самовдосконаленням;
- залучення студентів до різноманітних видів діяльності, які сприяють інтенсифікації процесу самовиховання;

– створення необхідних умов для систематичної цілеспрямованої роботи студентів над собою.

З метою забезпечення активної участі студентів у виховному процесі, ширшого стимулювання їх до самовдосконалення та самовиховання доцільним є упровадження в практику роботи ВНЗ особистого творчого «портфеля» кожного студента. Такий «портфель» (портфоліо) є пакетом документів, які відображають процес та результативність особистісного та професійного зростання студента. Створення такого «портфеля», постійне його поповнення, регулярне самооцінювання студентом результативності своєї діяльності, тактовне оцінювання його особистісного і професійного зростання з боку викладача (куратора) дадуть змогу майбутньому фахівцю стати активним суб'єктом навчально-виховного процесу, неперервного навчання, самовдосконалення, самовиховання впродовж усього життя.

Отже, ефективне самовдосконалення майбутніх фахівців можливе лише за тісної співпраці студентів і педагогічного колективу вищого навчального закладу, пройнятої взаємною повагою та вірою в людину.

Контрольні запитання:

1. Які особливості студентського віку?
2. Які типи студентської молоді можна виокремити?
3. Як студенти самі оцінюють і розподіляють один одного?
4. Назвіть типи студентів за рівнем професійної спрямованості.
5. Як відбувається професійне становлення особистості студента у ВНЗ на різних курсах?
6. Які особливості розвитку особистості студента як майбутнього спеціаліста?
7. Охарактеризуйте етапи формування творчої особистості майбутнього фахівця у ВНЗ.
8. Поясніть завдання підготовки студентів до професійного самовдосконалення.

9. Розкрийте етапи самовиховання студентів – майбутніх фахівців.
10. За якими напрямками доцільно здійснювати педагогічне керівництво самовихованням студентів у ВНЗ?